

Postawy uczniów szkół ponadgimnazjalnych wobec przeszłości i historii Polski XX w.

KRZYSZTOF MALICKI, KRZYSZTOF PIRÓG

Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski*

W artykule przedstawiono propozycję dwóch socjologicznych modeli badań problematyki postaw wobec historii i przeszłości wraz ze skrótowym omówieniem wyników badania ankietowego przeprowadzonego na ogólnopolskiej próbie reprezentatywnej 3744 uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych (76 liceów, 65 techników i 28 zasadniczych szkół zawodowych) w 2015 r. Zastosowano dwa rodzaje warstwowania: ze względu na typ szkoły oraz wielkość miejscowości. Operat losowania został opracowany na podstawie bazy danych pochodzącej z Systemu Informacji Oświatowej. Z operatu wyłączono szkoły specjalne oraz szkoły liczące mniej niż 10 uczniów. Pierwszy model został opracowany na podstawie koncepcji funkcjonalności (żywności) pamięci zbiorowej. W jego ramach zaproponowano typologię postaw, która opiera się na doświadczaniu historii w życiu codziennym. Wyróżniono postawy: antykwaryczną, historyczną i monumentalną (uzupełnioną o wymiar rodzinny, lokalny oraz narodowy). Drugi model opiera się na strukturalnej definicji postaw, rozpowszechnionej w Polsce przez Stefana Nowaka, w ramach której wyróżnia się trzy komponenty: afektywny, poznawczy, behawioralny.

SŁOWA KLUCZOWE: socjologia, pamięć społeczna, pamięć zbiorowa, postawy wobec historii, świadomość historyczna.

Przemiany ustrojowe zapoczątkowane w Polsce po 1989 r., oprócz doniosłych skutków natury społeczno-ekonomicznej, przyniosły niemniej ważne przeobrażenia w sferze świadomości historycznej oraz w postawach wobec przeszłości. Badania socjologiczne pamięci społecznej przeprowadzone w okresie pierwszych dwóch dekad po 1989 r. wskazują na liczne rozbieżności w ocenach poszczególnych wydarzeń i postaci najnowszej historii, głównie okresu PRL (Kwiatkowski, 2008; Kwiatkowski, Nijakowski, Szacka i Szpociński, 2010).

W ciągu 25 lat po przełomie roku 1989 w wyobrażeniach Polaków o historii

dokonało się wielowymiarowe przewartościowanie, które znalazło wyraz w wykształceniu nowych form pamięci przeszłości o wspólnocie narodowej, lokalnej i rodzinnej. Procesy te można określić jako: pluralizację, „odbrązowienie”, prywatyzację oraz regionalizację pamięci. Pierwszy z nich oznacza różnicowanie wspomnień i interpretacji na temat określonych wydarzeń z przeszłości w oficjalnym dyskursie publicznym. Drugi dotyczy bardziej krytycznego patrzenia na własną historię. Trzeci natomiast – popularyzację postaw wobec historii, w których państwo przestaje być głównym łącznikiem jednostki z przeszłością. Wreszcie ostatni z nich jest widoczny

* Adres: al. Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów.
E-mail: malicki@ur.edu.pl

© Instytut Badań Edukacyjnych

we wzroście zainteresowania tradycjami lokalnymi i regionalnymi w sferze historii i pamięci (Korzeniewski, 2010).

Procesy te wpływały w różnym zakresie na każdą z kategorii społeczeństwa okresu transformacji. W sposób szczególny oddziaływały zaś na pokolenie najmłodsze, urodzone już po przemianach 1989 r. Pokolenie to dorastało w nowych modelach edukacji historycznej, w kontekście zmiany podstawy programowej (szczególnie po 2008 r.) oraz umieszczenia w następnych latach pełnego kursu historii najnowszej w pierwszych klasach szkół ponadgimnazjalnych. Do tej pory nauczanie historii w szkole podstawowej, gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej cechowało się powtarzaniem części materiału na wyższych etapach edukacji i poszerzaniem go o nowe wiadomości. Taki tryb nauczania implikował trudności związane z realizacją całego programu, co w przypadku historii jako przedmiotu szkolnego skutkowało uszczerbkiem dla nauczania o dziejach najnowszych.

Dojrzewanie i edukacja osób urodzonych już po 1989 r. dokonywały się także w nowych realiach, w obecności nowych dyskursów o przeszłości, przesuniętych poza rodzinę i szkołę w większym niż dotychczas stopniu na obszar kultury masowej. Realia te oznaczały także demokratyczny ustrój, niepodległość kraju oraz zaawansowane procesy integracji europejskiej oferującej młodym ludziom edukacyjne i zawodowe perspektywy nieznanne poprzednim pokoleniom (Malicki, 2012a). Mając na uwadze te uwarunkowania, a także znaczenie pamięci i wyobrażeń o przeszłości dla kształtowania tożsamości grupowej, pytanie o postawy wobec historii narodowej wydają się być nieodzowne dla wszelkiej refleksji poświęconej wyborom i wartościom współczesnego społeczeństwa.

Dylematy teoretyczno-definityjne

W Polsce społeczne postawy wobec historii są przedmiotem licznych badań

prowadzonych przez przedstawicieli różnych dyscyplin nauk społecznych od lat 60. XX w., jednakże nadal nie doczekały się pełnej systematyzacji oraz ujednoczenia w sferze terminologii i definicji. Używane w tych badaniach pojęcia (np. świadomość historyczna, pamięć zbiorowa, postawy wobec przeszłości, społeczna pamięć przeszłości) są często stosowane zamiennie i nie zawsze precyzyjnie wyjaśniane. Z tego wynika terminologiczny chaos panujący we współczesnej nauce na temat społecznych postaw wobec przeszłości (Szacka, 2006).

Niespójność pojęciowa prowadzi nie tylko do przyjmowania przez badaczy różnych modeli badań, wizji badanej rzeczywistości czy odmiennych metod i technik badawczych. Kolejną – i zapewne najtrudniejszą do przezwyciężenia konsekwencją tego stanu rzeczy – jest brak możliwości porównania wyników badań przeprowadzonych przez socjologów, historyków, pedagogów, psychologów czy antropologów, a także brak efektywnego korzystania z baz danych stanowiących efekt ich prac.

W socjologicznym nucie dyskursu teoretyczna refleksja poświęcona pamięci o przeszłości pojawiła się za sprawą Maurice'a Halbwachsa na początku XX w. Do tego czasu temat pamięci był analizowany głównie przez psychologów. Halbwachs zwrócił uwagę na społeczny aspekt pamięci, który zmusza badacza do poszukiwania w ludzkich wyobrażeniach o przeszłości tego, co wspólne, lecz przecież nie zawsze osobiście przeżyte i doświadczane. Jednostka nieustannie dokonuje rekonstruowania przeszłości poprzez uczestnictwo w grupach, które tworzą swoiste ramy dla owego procesu rekonstrukcji. Grupami takimi są m.in.: rodzina, naród, grupy religijne oraz klasy społeczne. Pamięci zbiorowych jest zatem wiele, ulegają one modyfikacji i nowym przemianom w trakcie przechodzenia jednostek z jednych grup do innych (Halbwachs, 1969; 1997). Kwestia ta

zasługuje na szczególne podkreślenie. We wszystkich późniejszych badaniach społecznych postaw wobec historii często powracał dylemat: jak badać przeszłość odkrywaną i opisywaną przez zawodowych historyków na bardzo dużej liczbie zróżnicowanych zbiorowości ludzkich, w których nie tylko każda ma inne, często zupełnie odmienne wyobrażenie tej historii, lecz nawet nierzadko sprzeczne z ustaleniami badawczymi „własnych” historyków?

Zaproponowane przez Halbwachsa wątki teoretyczne miały duże znaczenie dla dalszych rozważań. Pamięć zbiorowa przybiera bowiem kształt „żywej historii”, na nowo obecnej w świadomości licznych grup społecznych, począwszy od rodziny aż po naród. Historia więc nie umiera, jest natomiast stale obecna, będąc nieodłącznym elementem ludzkiego życia, a wyobrażenia o niej nierzadko różnią się od tego, czego uczono w szkole. Różnice pomiędzy pamięcią zbiorową a pamięcią historyczną stają się bardziej widoczne w sytuacji sporów o historię, w których utrwalona wizja własnej przeszłości (najczęściej heroiczno-martyrologiczna) jest konfrontowana z ujawnianymi przez historyków ustaleniami, w których wizja ta zostaje zakwestionowana (Kwiatkowski, 2008; Wertsch, 2002).

Stosunek wobec przeszłości niejednokrotnie określa się (nie tylko przez badaczy, lecz także w języku potocznym) mianem „świadomości historycznej”. Większość badań prowadzonych w Polsce od lat 70. XX w. realizowano w nawiązaniu do tego pojęcia. Sprzyjało to jednak zacieraniu różnic między pamięcią zbiorową a profesjonalną historią. W efekcie pojęcie świadomości historycznej zaczęło z czasem odrzucać, przynajmniej na gruncie socjologii (Szacka, 2006).

Niewątpliwie wiedza historyczna jest jednym z tworzyw społecznej pamięci o przeszłości. Nieustannie selekcyjowana

i wykorzystywana wybiórczo przez tę pamięć, wpływa jednocześnie na jej kształty i formy (Szacka, 2006). Aby móc analizować jakiegokolwiek wyobrażenia o historii czy postawy wobec niej, jednym z elementów badania należy uczynić stan wiedzy o przeszłości oraz odpowiednie jej waloryzowanie. Historia w świadomości społecznej nie ogranicza się bowiem do czystej znajomości faktów. Można zaryzykować twierdzenie, że wiedza ta stanowi raczej margines postaw i wyobrażeń o historii niż główny jej trzon. Badając społeczne wyobrażenia o historii (oraz postawy wobec niej), nie można zatem pominąć zarówno pamięci społecznej, jak i wiedzy historycznej.

Barbara Szacka (2006, s. 44) zdefiniowała pamięć społeczną (zbiorową) jako:

wyobrażenia o przeszłości własnej grupy, konstruowane przez jednostki z zapamiętanych przez nie – zgodnie z odkrytymi przez psychologów regułami – informacji pochodzących z różnych źródeł i docierających do nich rozmaitymi kanałami. Są one rozumiane, selekcyjowane i przekształcane zgodnie z własnymi standardami kulturowymi i przekonaniem światopoglądowymi. Standardy te zaś są wytwarzane społecznie, a zatem wspólne członkom danej zbiorowości, co prowadzi do ujednoczenia wyobrażeń o przeszłości i tym samym pozwala mówić o pamięci zbiorowej dziejów własnej grupy.

Przywołanie tej definicji ma duże znaczenie dla dalszego wywodu. Przedstawimy bowiem propozycję połączenia różnych definicyjno-terminologicznych ujęć funkcjonujących w nauce i stworzenie metodologicznego modelu badań postaw wobec historii XX w., czerpiącego z dotychczasowych badań socjologicznych i historycznych, nawiązujących zarówno do koncepcji pamięci zbiorowej, jak i świadomości historycznej.

W tym miejscu niezbędne jest także przywołanie pojęcia „świadomości historycznej” w rozumieniu historyków. Jerzy Topolski

określił świadomość historyczną jako szczególnie formę świadomości społecznej. Jego zdaniem na świadomość historyczną składają się wiedza i system wartości. Pierwszy z tych elementów

jest wiedzą o dziejach, tzn. o faktach historycznych i związkach między nimi [...] system wartości traktować można jako wpływający z określonej wiedzy o przeszłości zbiór ocen faktów z przeszłości oraz związanych z tymi ocenami programów (mniej czy bardziej sprecyzowanych) działania (Topolski, 1981, s. 26–27).

Stanowisko to jest szczególnie interesujące, ponieważ w tym znaczeniu świadomość historyczna przybiera postać postawy wobec przeszłości. Ujęcie takie stwarza możliwość badania świadomości historycznej poprzez odwołanie się do przyjętego w socjologii i psychologii terminu „postawy”.

Rozbieżności w rozumieniu świadomości historycznej między socjologami a historykami wynikają z odmiennego wskazywania na sprawczą siłę kształtującą wyobrażenia o przeszłości i postawy wobec niej. Dla historyków jest to wiedza historyczna zdobywana na ścieżce edukacji historycznej. Dla socjologów natomiast decydujący wpływ na wyobrażenia o przeszłości ma sytuacja egzystencjalna zarówno jednostek, jak i grup społecznych (Julkowska, 2014).

Wydarzenia z przeszłości niewątpliwie stymulowały kształtowanie się postaw, czego dowodem są choćby etniczne sympatie i antypatie warunkowane historią (Kula, 2008). Choć już na początku XX w. badacze nauk społecznych uznali za możliwe mierzenie postaw, to przedmiot pomiaru najczęściej nie ułatwiał tego zadania. Z pewnością postawy wobec historii należą do grona bardziej złożonych problemów, zwłaszcza gdy kwestią jest zbadanie problemu w jego wymiarze ilościowym. Budowa użytecznych poznawczo typologii nie jest prosta. Ich forma musi opierać się

z jednej strony na funkcjonujących w nauce teoriach społecznej pamięci przeszłości, z drugiej strony powinna uwzględniać specyfikę życia społecznego, jego struktur oraz sposobów reakcji jednostek na pierwiastki historii w życiu codziennym. Jeszcze trudniejsze jest dokonanie operacjonalizacji problematyki i zbudowanie narzędzi badawczych pozwalających na precyzyjne pomiary.

Ewentualne badania zależą w dużej mierze od społeczno-kulturowego kontekstu, w którym współcześnie mówi się o przeszłości. Jest to ważne, ponieważ w przeciwieństwie do XIX w. czy nawet początku XX w., trzeba uwzględniać nowe źródła wiedzy o przeszłości, które zmieniają rolę tych tradycyjnych. Niewątpliwie dawne ogniska pamięci – szczególnie rodzina, kościół czy szkoła – ustępują nowym formom mówienia o przeszłości i historii. Ich charakter się zmienił i nadal się zmienia, na co wpływ mają przemiany kulturowe obserwowane w Polsce po 1989 r. Tradycyjne miejsca i formy przekazu pamięci zastępowane są przez wyspecjalizowane muzea, biblioteki, fora i portale internetowe gromadzące informacje o przeszłości. Nie sposób nie przywołać w tym miejscu słów Pierre’a Nory

miejsca pamięci istnieją dlatego, że nie istnieją już środowiska będące nośnikami pamięci [...] zamieszkując wciąż pośród naszych wspomnień, nie musielibyśmy uświęcać miejsc z nimi związanych (Nora, 2002, s. 23–24).

Wyobrażenia o przeszłości, zanim nabiorą swych kształtów, przechodzą przez wiele „filtrów”, spośród których każdy – w mniejszym lub większym stopniu – nadaje ostatecznym postawom jakiś szczególny rys. Dla jednostki naturalnym miejscem, w którym styka się z przeszłością jest rodzina (opowiadania dziadków, rodziców, rodzinne zdjęcia, pamiętki). W szkole

natomiast przekazywane są treści zaliczane w danym momencie do kanonu wiedzy. Pomiędzy domem a szkołą istnieje wiele innych kanałów, poprzez które przeszłość dociera w różnych formach. Skala oddziaływań tych kanałów transmisji pamięci jest różna, a perspektywa oglądu przeszłości jest także uzależniona od indywidualnych i społecznych uwarunkowań każdej jednostki: jej systemu wartości, osobowości, kapitału kulturowego. Jak zauważył Marcin Kula (2004, s. 79):

Na przeszłość bardzo często patrzymy z dzisiejszego punktu widzenia. Warunkuje nas po temu wychowanie, jakie odebraliśmy, oraz wiedza, jaką otrzymaliśmy [...]. Spoglądamy na przeszłość przez pryzmat naszego światopoglądu, świadomie lub nieświadomie wyznawanej filozofii, skalę wartości.

Należy podkreślić, że postawy wobec historii rzadko dają się zamknąć w sztywnych ramach chronologicznych wyznaczanych przez historyków. Przedmiotem wiedzy lub emocji może być wąski okres dziejów lub konkretne zagadnienie. Często jednak wyobrażenia przebiegają w poprzek wyznaczonych przez naukę podziałów wielkich epok. Nierzadko na takie postawy wpływa nastawienie wobec przeszłości w ogóle, wrażliwość na jej różnorodność.

Ze względu na wieloaspektowość zagadnienia przedstawiliśmy dwa modele analizy postaw wobec historii oraz propozycje ich badania. Każdy model uwzględnia inne wymiary tej problematyki i pozwala na uchwycenie jej specyfiki w zależności od oczekiwań i założeń badacza. W pierwszym modelu główny nacisk położono na postawy wobec przeszłości w szerszym rozumieniu tego słowa (obejmujące nie tylko historię XX w.). Założono tu, że każda osoba może mieć wiele postaw, które wzajemnie się przeplatają i uzupełniają. Ich źródłem jest nie tylko lekcja historii, lecz także rodzinne wspomnienia czy kultura i sztuka. Typologia

zastosowana w ramach drugiego modelu skupia się na badaniu postaw wobec konkretnych wydarzeń z historii Polski XX w. i ma charakter rozłączny. Każdy badany może zostać zaklasyfikowany tylko do jednego typu postawy.

Model I: Typologia postaw na podstawie koncepcji funkcjonalności (żywności) pamięci zbiorowej

Podstawowy problem, który powinien zostać uwzględniony przy konstruowaniu typologii postaw wobec historii, dotyczy sposobu indywidualnego doświadczania historii w sytuacjach nie tylko związanych z edukacją historyczną w szkole. Należy podkreślić, że problem ten wydaje się być mało istotny wówczas, gdy kwestią jest jedynie określenie (np. za pomocą testu wiedzy), na ile respondenci znają konkretne daty i nazwiska. Zagadnienie postaw wobec historii jest jednak bardziej złożone – dotyczy także wielu codziennych sytuacji doświadczania przeszłości: przechodzenia obok naznaczonych historią miejsc, oglądania filmów, słuchania audycji, oglądania rodzinnych albumów, pamiętek, słuchania opowieści rodziców czy dziadków. Przeszłość jest także przywoływana w sporach polityków o ocenę takiego lub innego wydarzenia z przeszłości (nie wspominając o sporach w relacjach międzynarodowych, w których historia czasem dominuje i określa narodowe sympatie i antypatie). Oczywiście sposobów reakcji na te sytuacje może być wiele: od obojętności, przez chwilowe i ulotne zainteresowanie, po aktywne zaangażowanie w konkretną działalność na rzecz wsparcia takiej czy innej inicjatywy. Bardzo często na owe przejawy przeszłości nie zwraca się uwagi, traktuje się je jako naturalne i będące częścią teraźniejszości. Problem ten sprowadza się zasadniczo do podstawowego pytania: na ile poznawana historia jest „żywa”, tzn. warta refleksji

i użyteczna, a na ile „martwa”, tzn. sprwadająca się do nauczenia dat i nazwisk, traktowanych jako niemające związku z obecnymi sprawami i po jakimś czasie zapominanych?

W tym miejscu warto przywołać wyjątkowo użyteczną koncepcję funkcjonalności (żywołności) pamięci zbiorowej przedstawionej przez Andrzeja Szpocińskiego, zainspirowanego rozważaniami Friedricha Nietzschego. Według Szpocińskiego stosunek do historii i pamięci można podzielić na trzy główne typy: antykwaryczny, historyczny oraz monumentalny (Szpociński, 2006). Pierwszy – typ pamięci antykwarycznej, „martwej i niefunkcjonalnej” – polega na bardzo pobieżnym fakcie doświadczenia przeszłości w jakiejś postaci lub wydarzeniu (oznacza to chwilowe wspomnienie kogoś lub czegoś, zetknięcie się z artefaktem z przeszłości). Chęć wzbogacenia tego poznania przez jednostkę może zaowocować pojawieniem się dwóch pozostałych rodzajów pamięci: historycznej („żywej i niefunkcjonalnej”) lub monumentalnej („żywej i funkcjonalnej”). Pamięć historyczna jest zatem pogłębianą kontemplacją przeszłości, lecz bez odniesień do współczesności. W praktyce nierzadko oznacza czyjąś pasję, kolekcjonerstwo, poznawanie kultury różnych epok. Jest to pogłębianie doświadczeń i wiedzy, ale bez chęci poznania takich doświadczeń, które są inne niż współczesne. Pamięć monumentalna zaś oznacza pragnienie wyjaśnienia tego, co współczesne poprzez odwołanie się do przeszłości (Szpociński, 2006, s. 29–31).

Typologia ta pozwala na uwzględnienie w ewentualnych badaniach (nie tylko jakościowych, lecz także – co zapewne najważniejsze – ilościowych) nowego wymiaru problemu pamięci o przeszłości. Zwraca uwagę na pamięć odbiegającą od tej, którą można określić jako „społecznie doniosłą” (np. znajomość kanonów postaci i wydarzeń z historii narodowej).

Na potrzeby badania uczniów szkół ponadgimnazjalnych koncepcja ta została dodatkowo rozbudowana poprzez dodanie do niej kolejnego wymiaru, tzn. uwzględnienie doświadczenia historii poprzez wspólnotę rodzinną, lokalną i narodową. Każda z tych wspólnot niesie bowiem inny ładunek doświadczeń, a odbiór historii (czy zainteresowanie nią) różni się często ze względu na usytuowanie konkretnego wydarzenia z historii właśnie poprzez odniesienie do któregoś z tych kontekstów. Analitycznie można więc wyodrębnić dziewięć typów postaw wobec historii (Tabela 1).

W celu wyłonienia poszczególnych typów posłużono się wynikami *Badania postaw młodzieży szkół ponadgimnazjalnych wobec historii Polski XX w.* Badanie było prowadzone od lutego do kwietnia 2015 r. w 169 szkołach ponadgimnazjalnych z całej Polski (w 76 liceach, 65 technikach i 28 zasadniczych szkołach zawodowych) na reprezentatywnej próbie 3744 uczniów drugich klas (1900 dziewcząt, 1835 chłopców¹). Badanie zostało przeprowadzone w sposób audytoryjny z wykorzystaniem techniki CASI (*computer assisted self interviewing*). Ankieta była wypełniania na tabletach dostarczonych przez wykonawcę badania terenowego (TNS). W ramach badania zebrano bardzo bogaty materiał empiryczny. W tym artykule możliwe jest przedstawienie niewielkiego wycinka zebranych wyników. Ograniczono się do prezentacji podstawowych danych dotyczących rozkładów częstości wyłonionych typów postaw. Bardziej szczegółowe analizy przedstawiono w monografii (Malicki i Piróg, 2016).

Realizacja tej koncepcji w praktyce oznacza, że doświadczenie przeszłości zostaje dostosowane do indywidualnego odbioru każdego człowieka i uwzględnia gradację stopni zainteresowania tą przeszłością (od

¹ W dziewięciu przypadkach respondenci nie podali swojej płci.

Tabela 1
Typologia postaw według modelu funkcjonalności (żywności) pamięci z przykładowymi wskaźnikami

Postawa	Wymiar rodzinny	Wymiar lokalny	Wymiar narodowy
I. Monumentalna	Postawa rodzinno- monumentalna	Postawa lokalno-monumentalna	Postawa narodowo-monumentalna
Charakterystyka	Odwiedzanie miejsc związanych z przeszłością rodziny, poczucie wdzięczności wobec przodków, refleksje nad związkiem historii rodziny z własnym losem, poczucie, że historia rodziny wpłynęła na nasze losy.	Dostrzeganie jako ważnych miejsc związanych z przeszłością lokalnej wspólnoty, poczucie wpływu losów lokalnej lub regionalnej wspólnoty na własny los, poczucie wdzięczności wobec dawnych mieszkańców swej lokalnej wspólnoty za walkę o wolność.	Refleksja nad związkiem historii Polski z własnym losem, poczucie wpływu historii XX w. na własne losy, przekonanie, że dzisiejsza wolność to rezultat poświęceń dawnych pokoleń, poczucie więzi z Polakami walczącymi o wolność kraju.
II. Historyczna	Postawa rodzinno-historyczna	Postawa lokalno-historyczna	Postawa narodowo-historyczna
Charakterystyka	Sluchanie opowieści rodziców i dziadków o historii swej rodziny, oglądanie rodzinnych albumów lub pamiętek, zainteresowanie jakimś epizodem historii własnej rodziny.	Sluchanie opowieści o historii lokalnej wspólnoty, poszukiwanie informacji o historii tej wspólnoty (czytanie, dowiadrywanie się), interesowanie się dziejami miejsca swego zamieszkania.	Czytanie lub słuchanie o historii Polski, docenianie zajęć z historii Polski w szkole, interesowanie się wydarzeniami z historii Polski.
III. Antykwaryczna	Postawa rodzinno-antykwaryczna	Postawa lokalno-antykwaryczna	Postawa narodowo-antykwaryczna
Charakterystyka	Obojętna akceptacja losów własnej rodziny.	Obojętność na przeszłość w wymiarze lokalnym, np. wobec lokalnych upamiętnień przeszłości.	Obojętna akceptacja nauczanych treści z historii, zwiędzania miejsc związanych z historią narodową.

Tabela 2

Typy postaw według modelu I wraz z przypisanymi wskaźnikami

Postawa	Wskaźniki
Rodzinno-monumentalna	<ul style="list-style-type: none"> • Lubię słuchać opowieści rodziców lub dziadków o historii mojej rodziny. • Lubię odwiedzać miejsca związane z przeszłością mojej rodziny. • Lubię oglądać rodzinne pamiątki (np. zdjęcia, albumy). • Interesuję się przynajmniej jednym wydarzeniem z dziejów mojej rodziny. • Wiem dużo o historii mojej rodziny. • Są miejsca związane z historią mojej rodziny, które są dla mnie ważne. • Odczuwam więź z moimi dziadkami. • Zastanawiam się nad wpływem wydarzeń z przeszłości na losy rodziny. • To, kim dziś jestem, zawdzięczam w dużym stopniu moim rodzicom. • [Nie] jest mi obojętne, co w przeszłości robili członkowie mojej rodziny.
Narodowo-historyczna	<ul style="list-style-type: none"> • Lubię czytać o historii Polski XX w. • Historia jest jednym z moich ulubionych przedmiotów. • Myślę, że dobrze znam historię Polski. • Interesuję się wydarzeniem/wydarzeniami z historii Polski XX w. • Wydarzenia z historii Polski XX w. zapamiętuję tylko na potrzebę klasówki. • Lubię słuchać opowieści o historii Polski XX w. • Zastanawiam się nad związkiem wydarzeń z historii ze współczesnymi.
Lokalno-historyczna	<ul style="list-style-type: none"> • Interesuję się wydarzeniem/wydarzeniami z historii miejsca zamieszkania. • Lubię czytać o historii miejscowości, w której mieszkam. • Wiem dużo o historii miejscowości, w której mieszkam. • Istnieją miejsca związane z historią mojej miejscowości ważne dla mnie. • Lubię słuchać opowieści o historii miejscowości, w której mieszkam.
Patriotyczno-afektywna	<ul style="list-style-type: none"> • Wstydzilibym się, gdyby mieszkańcy mojej miejscowości zdradzili kraj. • Wstydzę się, dowiadując się, że policy dopuszczali się zdrady kraju. • Wstydzilibym się, wiedząc, że mój przodek dopuścił się zdrady kraju. • Zdenerwowałbym się, gdyby podważono bohaterstwo Polaków. • Odczuwam więź z Polakami walczącymi o wolność kraju.
Monumentalna	<ul style="list-style-type: none"> • Historia Polski XX w. miała wpływ na moje obecne życie. • Historia mojej rodziny w XX w. miała wpływ na moje obecne życie. • Historia XX w. mojej miejscowości zamieszkania wpłynęła na moje życie. • Mieszkańcy mojej miejscowości walczący o wolność zasługują na wdzięczność. • Wolność naszego kraju to rezultat poświęceń poprzednich pokoleń.
Antykwareczna	<ul style="list-style-type: none"> • [Nie zgadzam się, że] zwiedzanie miejsc historycznych jest nudne. • [Nie zgadzam się, że] zajmowanie się historią to strata czasu.

obojętnego odnotowania jakiegoś faktu historycznego po głęboki namysł nad związkiem tego faktu z własnym losem). Koncepcja ta uwzględnia także dość zróżnicowane formy tej historii na różnych poziomach życia społecznego, od rodziny po naród. Typologia taka pozwala zatem odróżnić pasjonata historii regionalnej od osoby odczuwającej jedynie głębszą refleksję nad historią podczas przeglądania rodzinnych pamiątek. Każda z tych osób znajduje w tej typologii własne miejsce, pierwsza z nich w postawie historyczno-lokalnej, druga – w rodzinno-monumentalnej. Oczywiście możliwe są jeszcze inne, bardziej złożone sytuacje. Możliwe jest także posiadanie więcej niż jednej postawy. Taka sytuacja jest wręcz naturalna, zważywszy na fakt, że przedmiotem postawy jest przeszłość w bardzo zróżnicowanych postaciach, począwszy od historycznej pamiątki – rodzinnego zdjęcia w albumie, a na uczestnictwie w uroczystości rocznicowej ważnego wydarzenia z historii kraju kończąc.

Do wyłonienia typów postaw wykorzystano wskaźniki stworzone na podstawie pytań lub stwierdzeń odnoszących się do różnych wymiarów postaw wobec historii. Zadaniem respondentów było ustosunkowanie się do tych stwierdzeń poprzez udzielenie odpowiedzi na skali od *zdecydowanie się zgadzam* do *zdecydowanie się nie zgadzam* lub na skali od *zdecydowanie do mnie nie pasuje* do *zdecydowanie do mnie pasuje*. Następnie odpowiedzi pogrupowano na podstawie wyników wykonanej analizy czynnikowej. Dzięki temu możliwe stało się skonstruowanie złożonych typów postaw, m.in. poprzez połączenie w ramach jednego czynnika wskaźników przypisanych teoretycznie do różnych typów, co ograniczyło liczbę ostatecznie wyłonionych typów postaw. Zastosowane rozwiązanie pozwoliło na przyporządkowanie danej osobie więcej niż jednego typu postawy. Typologia ta daje zatem szerokie możliwości

pomiaru postaw, a poprzez odwołanie się do doświadczeń historii w życiu codziennym, staje się bardzo uniwersalna – możliwe jest jej zastosowanie w badaniach porównawczych nie tylko w obrębie jednej wspólnoty narodowej czy państwowej.

Wyodrębniono sześć typów postaw: rodzinno-monumentalną, narodowo-historyczną, lokalno-historyczną, patriotyczno-afektywną, monumentalną oraz antykwaryczną (Tabela 2). Nazwa zaproponowana dla postawy „patriotyczno-afektywnej” odbiega od przyjętych na początku badania założeń. Było to rezultatem zgrupowania w jednym czynniku twierdzeń, które wyrażały emocjonalny sprzeciw wobec narracji będącej w sprzeczności z wyobrażeniami o historii kraju, lokalnej wspólnoty lub własnej rodziny.

W ramach tworzenia indeksów na podstawie udzielonych odpowiedzi, oszacowano także siłę natężenia poszczególnych typów postaw. Przyporządkowanie respondenta do poszczególnego natężenia postawy następowało poprzez przypisanie do każdej odpowiedzi określonej liczby punktów (po 1 pkt w przypadku odpowiedzi typu *raczej się zgadzam* lub *raczej do mnie pasuje* oraz po 2 pkt w przypadku odpowiedzi *zdecydowanie się zgadzam* oraz *zdecydowanie do mnie pasuje*). Następnie, w odniesieniu do każdego respondenta zsumowano punkty uzyskane za pozytywne odpowiedzi na dane stwierdzenie, a maksymalna liczba punktów była zależna od liczby stwierdzeń składających się na dany typ postawy (Tabela 3). W zależności od liczby punktów, u każdego z respondentów oszacowano siłę natężenia każdej z sześciu postaw w stopniach: bardzo niskim; niskim; wysokim oraz bardzo wysokim. W ten sposób w przypadku postawy rodzinno-monumentalnej możliwe było otrzymanie maksymalnie 20 punktów (2 pkt x 10 wskaźników), w przypadku postawy lokalno-historycznej, monumentalnej oraz patriotyczno-afektywnej maksymalnie

Tabela 3

Zakresy przedziałów stopnia natężenia poszczególnych postaw

Postawa	Granice sił natężenia postaw							
	Bardzo niska		Niska		Wysoka		Bardzo wysoka	
	Dolna	Górna	Dolna	Górna	Dolna	Górna	Dolna	Górna
Rodzinno-monumentalna	0	5	6	10	11	15	16	20
Narodowo-historyczna	0	3	4	7	8	11	12	14
Lokalno-historyczna	0	2	3	5	6	8	9	10
Patriotyczno-afektywna	0	2	3	5	6	8	9	10
Monumentalna	0	2	3	5	6	8	9	10
Antykwaryczna	0	1	2	2	3	3	4	4

po 10 punktów (2 pkt x 5 wskaźników), w przypadku postawy narodowo-historycznej – 14 punktów (2 pkt x 7 wskaźników), a w przypadku postawy antykwarycznej – 4 punkty (2 pkt x 2 wskaźniki). Po dokonaniu kategoryzacji dokonano obliczeń, a ich wyniki przedstawiono w Tabeli 4.

Pierwszą grupę stanowią postawy z dużym ładunkiem refleksyjnego podejścia do przeszłości. Stwierdzono zatem najsilniejsze występowanie postawy monumentalnej (49,2% respondentów w stopniu wysokim i najwyższym – sporadyczna refleksja nad związkami historii z własnym losem, lecz bez ambicji poszerzania wiedzy historycznej) oraz rodzinno-monumentalnej (48,3% – refleksja nad wpływem historii rodziny z własnym losem, z dodatkową potrzebą poszerzania wiedzy o przeszłości rodziny). U 34,4% respondentów stwierdzono w stopniu wysokim i najwyższym postawę patriotyczno-afektywną oznaczającą emocjonalny sprzeciw wobec narracji historii godzącej w wizerunek kraju, lokalnej wspólnoty lub własnej rodziny. Te trzy postawy łączy słabe nastawienie na poszerzanie wiedzy o przeszłości. Więcej jest w nich emocji oraz refleksji niepodbudowanej wiedzą.

Druża grupa postaw łączy się z poznawczym nastawieniem wobec historii,

w wymiarze narodowym lub lokalnym. Są to postawy o stosunkowo słabym natężeniu. Najsłabsze nasilenie stwierdzono w postawach: lokalno-historycznej (17,1% – zainteresowanie historią lokalnej społeczności w stopniu wysokim i najwyższym) oraz narodowo-historycznej (16,1% – zainteresowanie historią Polski).

Jednocześnie u niemal połowy uczniów zaobserwowano – w stopniu wysokim lub bardzo wysokim – natężenie postawy antykwarycznej (44,5% – obojętne akceptowanie przeszłości jako elementu codziennej rzeczywistości).

Uzyskane wyniki wskazują na dominację postaw monumentalnych (monumentalnej i rodzinno-monumentalnej), w których występuje element refleksji nad przeszłością w codziennych sytuacjach. Trzeba jednak pamiętać, że postawy te nie przybrały postaci monumentalno-historycznej co oznacza, że owa „refleksja” nad przeszłością nie wiąże się z zainteresowaniem historią jako nauką o minionych dziejach. Wskazuje to na potencjał rodzinnego „pasa transmisyjnego” w przekazie pamięci i jednocześnie na jego przewagę nad edukacją szkolną, którą w dużej mierze określa postawa narodowo-historyczna. Niewielki był także odsetek respondentów, u których

Tabela 4

Siły natężenia postaw według modelu opartego na koncepcji funkcjonalności (żywołności) pamięci zbiorowej

Postawa	Siła natężenia							
	Bardzo niska		Niska		Wysoka		Bardzo wysoka	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Rodzinno-monumentalna	732	19,5	1 205	32,2	1 139	30,5	667	17,8
Narodowo-historyczna	2 153	57,5	987	26,4	417	11,1	186	5,0
Lokalno-historyczna	2 087	55,7	1 017	27,2	448	12,0	191	5,1
Patriotyczno-afektywna	1 343	35,9	1 113	29,7	785	21,0	501	13,4
Monumentalna	564	15,1	1 336	35,7	1 448	38,6	397	10,6
Antykwaryczna	1 180	31,5	897	24,0	776	20,7	891	23,8

Na podstawie *Badania postaw młodzieży szkół ponadgimnazjalnych wobec historii Polski XX w.*

stwierdzono wysoki i bardzo wysoki poziom postawy lokalno-historycznej charakteryzującej się zainteresowaniem historią, a szczególnie dziejami swojej lokalnej, małej ojczyzny. Respondenci charakteryzujący się dążeniem do pogłębiania wiedzy historycznej (o swym kraju lub małej ojczyźnie) znaleźli się w mniejszości.

Model II: Typologia postaw na podstawie strukturalnej definicji postaw

Drugim sposobem diagnozowania postaw wobec przeszłości jest odwołanie się do klasycznych ujęć funkcjonujących na gruncie socjologii i psychologii. Można w tym miejscu nawiązać do strukturalnej definicji postaw wyprowadzonej przez Mahlona Brewstera Smitha (Szymczyk, 2005) i utrwalonej przez Milтона Rokeacha (Turowski, 2001), a w nauce polskiej rozpowszechnionej za sprawą Stefana Nowaka. Zgodnie z nią postawa jest definiowana jako:

ogół względnie trwałych dyspozycji do oceny przedmiotu i emocjonalnego nań reagowania oraz ewentualnie towarzyszących tym emocjonalno-oceniającym dyspozycjom względnie trwałych przekonań o naturze

i właściwościach tego przedmiotu, i względnie trwałych dyspozycji do zachowania się wobec tego przedmiotu (Nowak, 1973, s. 23).

Wymienione powyżej trzy podstawowe komponenty postaw: afektywny, poznawczy oraz behawioralny, mogą przybierać różne formy. Co najważniejsze, można je z powodzeniem odnosić do problematyki historycznej. Według Nowaka mogą one występować łącznie – mówi się wówczas o postawach poznawczo-behawioralnych (czyli o postawach pełnych) lub w pewnych konstelacjach. Przykładowo, komponent poznawczy i afektywny przy braku behawioralnego przybiera postać postaw poznawczych; komponent afektywny przy braku komponentu poznawczego i behawioralnego to tzw. asocjacja afektywna; komponent afektywny i behawioralny przy braku komponentu poznawczego to program działania, który dla zachowania spójności terminologicznej w tym artykule został określony mianem „postawy behawioralnej” (Nowak, 1973).

Należy jednak pamiętać, że zaproponowany przez Nowaka podział ma jedynie charakter pomocniczy i – według tego autora – bardzo wiele zależy od założeń przyjętych w badaniu. Można bowiem

wyobrazić sobie sytuację, gdy wszystkie trzy komponenty występują, lecz jedynie w śladowym natężeniu. W świetle tej typologii respondent posiadałby wobec określonego przedmiotu (np. postaci historycznej lub danego wydarzenia) postawę pełną. Może to niejednokrotnie wprowadzić w błąd badacza. By uniknąć takiej sytuacji, konieczne jest przyjęcie odpowiednich założeń przy określaniu siły natężenia danego komponentu lub określić, na jakim poziomie uznaje się (lub nie) występowanie danego komponentu. Kluczowe jest sformułowanie przesłanek świadczących o występowaniu poszczególnych komponentów. Innymi słowy, należy określić, w przypadku jakich odpowiedzi udzielanych w czasie badania można uznać, że u respondenta występuje omawiany komponent (wiedzy, emocji czy dyspozycji do działania).

Za wykorzystaniem koncepcji opartej na strukturalnej definicji postaw przemawia niewątpliwie także jej elastyczność dająca badaczowi szerokie możliwości doboru zmiennych oraz wcześniejsze praktyczne przetestowanie jej w badaniach regionalnych (Malicki, 2012b).

Takie ujęcie postaw wobec historii Polski XX w. oznaczało objęcie badaniem trzech elementów: (a) wiedzy o historii Polski z tego okresu; (b) związanych z tą przeszłością emocji; a także (c) formułowanych postulatów, których przedmiotem jest historia. W praktyce badawczej do pomiaru postaw zastosowano materiały audiowizualne – filmy prezentujące sześć ważnych wydarzeń z historii Polski XX w.: mowę sejmową Józefa Becka z maja 1939 r., obrazy z pierwszych godzin Powstania Warszawskiego z sierpnia 1944 r., budowę i otwarcie Pałacu Kultury i Nauki im. Józefa Stalina, homilię Jana Pawła II na Placu Zwycięstwa z czerwca 1979 r., przemówienie gen. Wojciecha Jaruzelskiego z 13 grudnia 1981 r. o wprowadzeniu stanu wojennego oraz fragmenty exposé Tadeusza Mazowieckiego w Sejmie z sierpnia 1989 r.

Po obejrzeniu każdego filmu respondent udzielał odpowiedzi na pytania o emocje towarzyszące mu podczas projekcji oraz o postulaty działań na rzecz poszerzenia swej wiedzy o tym aspekcie historii. Odpowiedzi wraz z jednocześnie przeprowadzonym testem wiedzy z historii Polski XX w. służyły do pomiaru trzech komponentów postawy oraz ustaleniu ostatecznego typu postawy reprezentowanego przez ucznia. Uzyskane wyniki także w tym przypadku pozwoliły na oszacowanie częstości występowania poszczególnych komponentów postaw oraz na wskazanie typów postaw według omawianej tu koncepcji.

W wyniku połączenia informacji o występowaniu komponentu poznawczego, behawioralnego i afektywnego, każdemu badanemu uczniowi przypisano jeden z czterech typów postaw lub określono brak postawy. Najliczniejszą grupę uczniów (tj. 49,9%) cechowała postawa pełna, a więc współwystępowanie wszystkich trzech komponentów. Jednego na ośmiu badanych uczniów (12,8%) cechowała postawa behawioralna (w której nie jest obecny komponent poznawczy), postawę poznawczą natomiast (bez komponentu behawioralnego) można było przypisać niemal 7,5% uczniów. Najmniej licznie wystąpiła asocjacja afektywna (4,4%), a więc typ postawy oparty wyłącznie na czynnikach emocjonalnych (Tabela 5). Więcej niż co czwarty uczeń nie wykazał żadnego z wyróżnionych typów postaw.

Nie stwierdzono większych różnic w zakresie występowania postawy pełnej oraz asocjacji afektywnej u dziewcząt i chłopców. Także brak postawy charakteryzował podobne odsetki badanych przy uwzględnieniu ich płci. Zauważono natomiast nieznaczne różnice w występowaniu postawy poznawczej (komponent wiedzy i afektywny bez behawioralnego) – była częstsza u chłopców, oraz postawy behawioralnej (komponent afektywny i behawioralny bez

Tabela 5

Częstość występowania wyróżnionych typów postaw według modelu opartego na koncepcji strukturalnej definicji – w podziale na płeć

Postawa	Dziewczęta	%	Chłopcy	%	Razem	%
Postawa pełna	922	48,5	940	51,3	1 862	49,9
Asocjacja afektywna	82	4,3	82	4,5	164	4,4
Postawa poznawcza	115	6,1	165	9,0	280	7,5
Postawa behawioralna	282	14,8	194	10,6	476	12,8
Brak postawy	499	26,3	450	24,6	949	25,4
Razem	1 900	100,0	1 831	100,0	3 731	100,0

Na podstawie *Badania postaw młodzieży szkół ponadgimnazjalnych wobec historii Polski XX w.* (n = 3731).

komponentu poznawczego) – częściej występował u dziewcząt.

Podsumowanie

Próba zbudowania uniwersalnego narzędzia do określenia postaw wobec historii jest zadaniem wyjątkowo trudnym. Szczególnie na gruncie badań socjologicznych, które w przeciwieństwie do badań psychologicznych, cechuje duża dowolność w zakresie konstrukcji autorskich narzędzi do badania różnych zjawisk, a nawet dowolność pojęciowa w ich definiowaniu. Niełatwe jest także skonstruowanie narzędzia na podstawie koncepcji teoretycznych, które nie zawsze pozwalają uchwycić wyjątkowo złożone aspekty oddziaływania przeszłości na teraźniejszość. Zaproponowaliśmy dwa modele metodologiczne takich badań. Są one konsekwencją przyjęcia funkcjonujących w naukach społecznych koncepcji teoretycznych, przetestowanych w ramach ogólnopolskiego badania postaw wobec historii Polski XX w. przeprowadzonego wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych.

Modele te z pewnością nie wyczerpują możliwości pomiaru postaw wobec historii. Możliwe jest tworzenie użytecznych założeń takich badań na podstawie

funkcjonujących w naukach społecznych teorii, uwzględniających jeszcze inne aspekty problematyki przeszłości, np. koncepcję pamięci kulturowej (Assmann, 2008). Na gruncie badań socjologicznych można spotkać także inne interesujące propozycje, które wnoszą ważne elementy wiedzy o stosunku Polaków wobec własnej przeszłości. Zwraca tu uwagę choćby propozycja typologii postaw krytycznych, apologetycznych i obojętnych wobec II wojny światowej (Kwiatkowski, 2010).

Zaprezentowane socjologiczne koncepcje badania postaw wobec historii XX w. starają się jak najszerzej uchwycić doświadczanie historii w jej codziennych i pozaszkolnych wymiarach. Są one nie tylko propozycją badawczą, lecz także przetestowanym w praktyce zbiorem zmiennych i wskaźników, które można stosować do przyszłych badań tej problematyki. Zważywszy na znaczący i rosnący udział debat nad przeszłością i historią najnowszą w dyskursie publicznym, realizowanie i kontynuowanie takich badań wydaje się wyjątkowo potrzebne. Obserwacja zmian siły natężenia postaw wobec przeszłości Polski może przyczynić się do lepszego zrozumienia społeczeństwa, jego wartości i dokonywanych wyborów.

Literatura

- Assmann, J. (2008). *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Halbwachs, M. (1969). *Spoleczne ramy pamięci*. Przeł. M. Król. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Halbwachs, M. (1997). *La mémoire collective*. Paris: Albin Michel.
- Julkowska, V. (2014). Świadomość historyczna. W: M. Saryusz-Wolska i R. Traba (red.), *Modi memoranda. Leksykon kultury pamięci* (s. 478–483). Warszawa: Scholar.
- Korzeniewski, B. (2010). *Transformacja pamięci. Przewartościowanie w pamięci przeszłości a wybrane aspekty funkcjonowania dyskursu publicznego o przeszłości w Polsce po 1989 roku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Kula, M. (2004). *Krótki raport o użytkowaniu historii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kula, M. (2008). *O co chodzi w historii?* Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kwiatkowski, P. T. (2008). *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*. Warszawa: Scholar.
- Kwiatkowski, P. T. (2010). II wojna światowa jako doświadczenie narodowe. W: P. T. Kwiatkowski, L. M. Nijakowski, B. Szacka i A. Szpociński (red.), *Między codziennością a wielką historią. Druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego* (s. 133–199). Gdańsk–Warszawa: Muzeum II Wojny Światowej, Scholar.
- Kwiatkowski, P. T., Nijakowski, L. M., Szacka, B. i Szpociński, A. (2010). *Między codziennością a wielką historią. Druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk–Warszawa: Muzeum II Wojny Światowej, Scholar.
- Malicki, K. (2012a). *Pamięć przeszłości pokolenia transformacji*. Warszawa: Scholar.
- Malicki, K. (2012b). *Polacy i ich pamięć przeszłości. Studium socjologiczne pamięci zbiorowej na przykładzie regionu podkarpackiego*. Kraków: Nomos.
- Malicki, K. i Piróg, K. (2016). *Postawy młodzieży ponadgimnazjalnej wobec przeszłości i historii Polski XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Nora, P. (2002). Entre mémoire et histoire. La problématique des lieux. W: P. Nora (red.), *Les lieux de mémoire* (t. 1, s. 23–43). Paris: Gallimard.
- Nowak, S. (1973). Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych. W: S. Nowak (red.), *Teorie postaw* (s. 17–87). Warszawa: PWN.
- Szacka, B. (2006). *Czas przeszły, pamięć, mit*. Warszawa: Scholar.
- Szpociński, A. (2006). Formy przeszłości a komunikacja społeczna. W: A. Szpociński i P. T. Kwiatkowski, *Przeszłość jako przedmiot przekazu* (s. 7–66). Warszawa: Scholar.
- Szymczyk, J. (2005). *W świecie ludzkich kreacji*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Topolski, J. (1981). O pojęciu świadomości historycznej. W: J. Topolski (red.), *Świadomość historyczna Polaków. Problemy i metody badawcze* (s. 11–33). Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Turowski J. (2001). *Socjologia. Małe struktury społeczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Wertsch, J. V. (2002). *Voices of collective remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.

Artykuł powstał na podstawie *Badania postaw młodzieży szkół ponadgimnazjalnych wobec historii Polski XX w.* przeprowadzonego przez zespół naukowców z Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz pracownię WYG PSDB na zlecenie Instytutu Badań Edukacyjnych w ramach projektu systemowego „Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego”, współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007–2013. Priorytet III: Wysoka jakość systemu oświaty.

Tekst złożony 18 stycznia 2016 r., zrecenzowany 25 maja 2016 r., przyjęty do druku 19 lipca 2016 r.

Attitudes of students towards the past and Polish history of the 20th century

This article presents two models for conducting sociological research on attitudes towards history, with a brief discussion on the results of a survey conducted in 2015 on a sample of 3744 students of upper secondary schools. The first model is based on the concept of collective memory, its functionality and viability. It relates to a typology of attitudes based on the experience of history in everyday life (the so-called antiquary, historical and monumental dimensions). This typology is enriched with the idea of family, local and national levels. The second model is the structural definition of attitudes, popularized in Poland by Stefan Nowak, founded on three components of attitudes (affective, cognitive and behavioral).

KEYWORDS: sociology, collective memory, attitudes towards history, historical consciousness.